

موسسه فرهنگی ایگوموس ایران

کمیته علمی استادکاران و فناوری های کهن

بهار ۱۴۰۳

منابع تحقیق درباره استادکاران و فناوری های کهن

خراسان (جنوبی)، شهرستان قاین، روستای آفین (آفن)، مسجد جامع آفین - قرن هشتم ه.ق.

معمار مسجد جامع آفین: فخرالدین قاینی

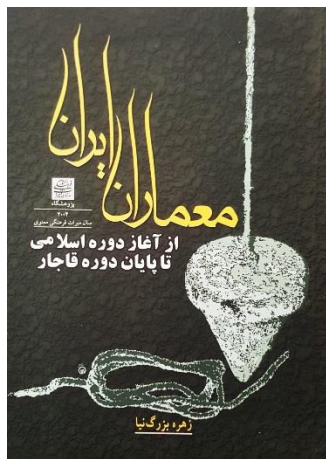
سر معمار مرمتگر: زنده یاد استاد شکرالله خوشدست

معمار مرمت گر: زنده یاد استاد حسین تقوایی جوادزاده

سال ۱۳۵۵

در فاصله این مدت دوری از دوستان کمیته و دوستداران آشنایی بیشتر با استادکارانی که با تخصص‌ها و مهارت‌های والای خود بناهای تاریخی ایران زمین را به‌وجود آوردند، آنها را آراستند، و در کار حفاظت از آنها زندگی خود را صرف کردند، سه مرجع و منبع مهم دربارهٔ این استادکاران گردآوری و بررسی شد. هریک از این سه مرجع، بر اساس شرایط و موقعیت تخصصی و حرفه‌ای پدیدآورندگان آنها و به‌اندازهٔ امکان دسترس به اطلاعات، به معرفی معماران و استادکاران، در دورهٔ ویژهٔ مورد نظر خود، از معماری تاریخی ایران و حفاظت از آنها، پرداخته‌اند.

ما ضمن، معرفی اجمالی این منابع، امیدواریم به‌تدریج مواردی از هریک از آنها را در تارنمای مؤسسهٔ فرهنگی ایکوموس ایران، بخش کمیتهٔ علمی استادکاران و فناوری‌های کهن به دوستداران معرفی کنیم. سه مرجع اشاره شده، به ترتیب تاریخ انتشار به‌قرار زیر هستند:

۱. معماران ایران، از آغاز دورهٔ اسلامی تا پایان دورهٔ قاجار

تألیف مهندس زهره بزرگ‌نیا، مهندس معمار، سال انتشار: ۱۳۸۳
خورشیدی، ناشر: ادارهٔ کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی سازمان میراث فرهنگی کشور.

نویسنده در پیش‌گفتار کتاب به روند جلب توجه خود به بناهای تاریخی پرداخته و گام‌به‌گام دستیابی به اطلاعات در مورد شناسایی معماران و استادکاران و نیز شیوهٔ بررسی‌های خود را شرح می‌دهد. به‌رغم محدودهٔ زمانی که از عنوان کتاب دریافت می‌گردد، استادکاران و معماران معرفی شده در این کتاب، تعداد معدودی معمار پیش از آغاز دوران اسلامی ایران و بخشی از معماران دوران معاصر را نیز دربر دارد.

پژوهشگر و نویسندهٔ ارجمند، خانم مهندس زهره بزرگ‌نیا، با کوشش‌ها و جستجوهای خستگی‌ناپذیر و دقت نظر، بیش از ۵۰۰ نفر از استادکاران و معماران را در پهنهٔ ایران فرهنگی، که در شرق از مرزهای چین، تا سواحل شرقی دریای مدیترانه در غرب وسعت دارد، مورد شناسایی قرار داده است. منابع و مأخذی که مورد رجوع ایشان بوده به‌قرار زیر ارائه شده‌اند:

کتاب کارنامهٔ بزرگان ایران، از انتشارات ادارهٔ کل رادیو، در سال ۱۳۴۰ که با تدوین و نظارت، دکتر مهدی بیانی تهیه شده است. بخش مربوط به معماران و هنرمندان تزئینات ساختمان، با معرفی آثار ۱۴ معمار و استاد کار، به‌دست آقای محمدتقی مصطفوی تنظیم گردیده است.

کتاب زنده‌یاد نصرت‌الله مشکوتی، به‌نام فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران که به‌وسیلهٔ سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در سال ۱۳۴۵ منتشر شده و در آن از ۲۸ استادکار و معمار یاد شده است. کتاب معماری ایران در دورهٔ اسلامی، نوشتهٔ زنده‌یاد محمد یوسف کیانی، که در سال ۱۳۶۶ منتشر شد. در این کتاب، در انتهای مقاله «معماران و استادکاران در دورهٔ اسلامی» نوشتهٔ دونالد ویلبر، ترجمهٔ کرامت‌الله افسر و محمد یوسف کیانی، ۱۰۷ معمار و استادکار با نام اثرشان، معرفی شده‌اند. نخستین معمار در این فهرست متعلق به سال ۴۱۳ ه‍.ق و آخرین آن مربوط به سال ۸۸۳ ه‍.ق است. به‌علاوه فهرستی نیز از نام ۲۳۷ نفر از معماران و استادکاران در دورهٔ اسلامی، اثر یحیی ذکاء آمده که بسیاری با نام اثرشان معرفی شده‌اند و در موارد

چندی نیز شرح حال مختصری از معماران نیز آمده است. در این فهرست قدیم‌ترین معمار از سده یکم هجری و آخرین معمار مربوط به قرن چهاردهم هجری است.

نویسنده ارجمند در انتهای پیشگفتار از تلاش‌های آرتور پوپ و همکاران در پژوهش و بررسی هنر ایران و از آندره گدار و ماکسیم سیرو، برای پژوهش و حفاظت از آثار معماری ایران و همچنین از کار ارزشمند زنده‌یاد حمید سهیلی، به‌خاطر تهیه مجموعه فیلم‌های معرفی معماری ایران، یاد کرده است.

نویسنده در پیشگفتار و دیباچه کتاب به موارد زیر اشاره دارد:

اظهار نظر آقای منیر بوشناکی، معاون فرهنگی وقت یونسکو، پس از بازدید از بناهای تاریخی کاشان که عموماً از خشت و گل ساخته شده‌اند که گفته بود: «... معماران کاشانی بزرگ‌ترین کیمیاگران تاریخ‌اند، زیرا از خاک طلا ساخته‌اند...»

گمنام ماندن بسیاری از معماران ایران از جمله معماران و استاد کاران مربوط به بناهای عالی‌قاپو، مسجد وکیل، گنبد قابوس، پل خواجو.

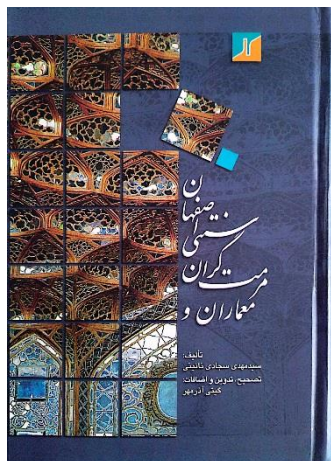
نام بردن از پژوهشگران خارجی و ایرانی، که به موضوع معماران و استاد کاران پرداخته‌اند مانند پوپ، گدار، سیرو، ویلبر، یحیی ذکا، نصرت‌الله مشکوتی، ایرج افشار، و محمدعلی مخلصی.

در شرح به‌دست آوردن فهرست‌های تکمیلی، از معماران بزرگی نام می‌برد که در دوران فرمانروایی بیگانگان در سرزمین‌های ایرانی و غیر آن بناهای فوق‌العاده مهمی را طراحی و اجرا کرده‌اند، از جمله آرامگاه مولانا جلال‌الدین محمد بلخی در قونیه (ترکیه)، به‌دست بدرالدین تبریزی، گورامیر، آرامگاه امیر تیمور گورکانی و خانواده‌اش در سمرقند که به‌دست محمدبن محمود بنای اصفهانی، و بنا و باغ یگانه تاج‌محل در شهر آگرا در هند، به‌دست معمار بزرگ، استاد عیسی شیرازی، ساخته شده است.

نویسنده همچنین از یک معمار پیش از اسلام، به نام (ایسای) نام می‌برد که سازنده جایگاه نذورات در مرکز شهر باستانی بیشاپور در استان فارس بوده و نیز از سه معمار افسانه‌ای ایرانی به نام‌های سینمار، شیدا، و معمار رومی، سازنده طاق کسری، نام می‌برد.

در پایان معماران معاصر را در سه گروه جای داده است: (۱) فارغ التحصیلان دانشکده‌های معماری، از دوران قاجار تا دوران معاصر؛ (۲) تحت عنوان معماران سنتی کار که با سازمان میراث فرهنگی در ارتباط هستند؛ (۳) معماران سنتی که به‌صورت پراکنده در سطح کشور حضور دارند یا درگذشته‌اند.

در ادامه، نقشه نمایش دهنده جهان ایران و سپس جدول‌هایی شامل: اولین جدول نمایش دهنده پایتخت‌های ایران به‌ترتیب از ابتدای دوره ایران اسلامی تا امروز و سپس جدول‌هایی نمایش دهنده معماران و استادکاران ارائه شده است.

۲. معماران و مرمت‌گران سنتی اصفهان

تألیف زنده یاد سید مهدی سجادی نائینی، تاریخدان و همکار پیشین اداره کل میراث فرهنگی استان اصفهان که معماران، استاد کاران و مرمت‌گران بناهای تاریخی اصفهان را، از قدیم‌ترین روزگاران تا دوران معاصر، معرفی می‌کند. سال انتشار ۱۳۸۷ خورشیدی، ناشر: مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان. قابل دسترسی به صورت برخط.

نویسنده در این کتاب، در آغاز سخن، با مرور اجمالی تاریخ ایران و همراه آن با توصیف کلی از پیدایش آثار معماری در این سرزمین، به

معماری ایران از آغاز دوران اسلامی می‌پردازد و یادآوری می‌کند که معماری ایران در واقع ادامه فرهنگ معماری دوران ساسانی است.

معرفی معماران و استاد کاران و هنرمندان همه رشته‌های وابسته به معماری مورد نظر نویسنده است. نویسنده همچنین به گمنام بودن این پدیدآورندگان برجسته‌ترین آثار معماری می‌پردازد و ضمن برشمردن علت تمام این گمنامی‌ها، یکی از علل ناشناخته‌ماندن بسیاری از آنان را، در مقایسه با شاعران و خوشنویسان، بی‌توجهی تاریخ‌نگاران و نویسندگان به این طایفه می‌داند. نویسنده در سه فصل به معرفی استادکاران می‌پردازد.

فصل اول: معرفی برخی معماران، بنایان و استاد کاران متقدم اصفهان

در این فصل به ترتیب توالی تاریخی ۳۲ نفر معمار و استاد کار با تصویری از آثار آنها و شرحی از منابع و نوشته‌های پژوهشگران دربارهٔ هر یک از این استادان ارائه شده است. در ادامه این فصل فهرستی از ۳۷ نفر، عموماً معمار و چند استاد کار نجار، گچبر، و ... با توالی تاریخی از قرن ۳ هجری تا قرن سیزده هجری ارائه گردیده که تنها نامی از آنها برجای مانده است.

فصل دوم: یادای از معماران، مرمتگران و خادمین متأخر آثار و ابنیه تاریخی اصفهان

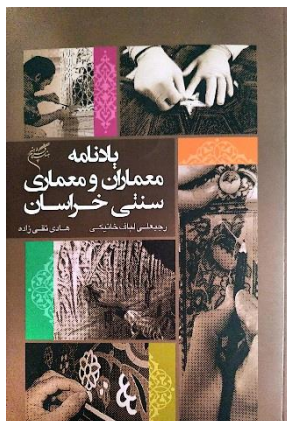
نویسنده در آغاز این فصل، تحت عنوان «خاندان سمنار، معماران سنتی» مختصری از سابقه تاریخی خاندان‌های مشهور «سمنار» در اصفهان و معرفی چند تن از معماران بزرگ این خاندان و نقش آنان در اجرای بناهای شکوهمند و مرمت بناهای موجود اصفهان و نیز از عنوان «سمنار»^۱ در دیگر شهرها مانند شیراز، تبریز، و یزد در تاریخ نام می‌برد. همچنین به شرایط اجتماعی و سیاسی ایران و شهر اصفهان و اثر آن بر شکوفایی یا رکود ساخت‌وساز و رسیدگی و مرمت بناهای موجود و نیز به امکان تربیت معمار و استادکار اشاره شده است. در ادامه به شش شخصیت ویژه و برجسته در کار شناخت و حفاظت و مرمت ارزش‌های شهر تاریخی اصفهان در قرن گذشته می‌پردازد و، با تفصیل بیشتر از فصل اول، آنها و خدماتشان را معرفی می‌کند.

فصل سوم: هنرمندان معاصر معماری، استاد کاران، و مرمت‌گران ابنیه و تزئینات وابسته

در این فصل نویسنده ۵۵ معمار، استادکار، گچبر، نجار و مرمت‌گر آرایه‌های وابسته به معماری و بسیاری از استادان با تخصص‌های دیگر مورد نیاز حفاظت و مرمت بناهای تاریخی را با ارائه تصویری از آنان و شرحی از کارهایی که انجام داده‌اند، معرفی می‌کند.

معرفی شدگان در این فصل عموماً همکاران رسمی در کارگاه‌های دفتر فنی سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران (برپا شده در سال ۱۳۴۴ ش.) و سپس سازمان میراث فرهنگی (تاسیس شده در سال ۱۳۶۷ ش.) در اصفهان بودند و پروژه‌های مرمت بناهای تاریخی را زیر نظر کارشناسان مربوط اجرا می‌کردند که امروز تعداد بسیاری از آنها بازنشسته شده، درگذشته، یا در آخرین مراحل دوران خدمت هستند. در پایان کتاب کلیه مراجع و مأخذ نویسنده ارائه گردیده است.

۳. یادنامه معماران و معماری سنتی خراسان

تألیف رجبعلی لباف خانیکی (باستان‌شناس و پژوهشگر برجسته و مدیر سابق اداره کل میراث فرهنگی خراسان رضوی) و هادی تقی‌زاده، که معماران و مرمت‌گران بناهای تاریخی خراسان را، از سال ۱۲۸۰ تا سال ۱۳۵۰ دربر دارد. سال انتشار: ۱۳۹۵، ناشر: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری.

جناب آقای رجبعلی لباف خانیکی، یکی از نویسندگان این کتاب، در مقدمه، ضمن اشاره به چگونگی گردآوری اطلاعات، تدوین و نشر کتاب ۱۲ هزار سال سابقه سکونت در خراسان، ارزش‌های گوناگون و اهمیت آثار و

بناهای تاریخی در شناخت فرهنگ و مدنیت مردمان این سرزمین، لزوم صیانت از آنها را یادآور می‌شود.

سپس از معماران و استادکارانی که در قرن اخیر، در کار مرمت و پایداری بناهای تاریخی خراسان نقش مؤثر داشته‌اند، عموماً در شرایط سخت، دور از خانواده، سال‌ها خدمت کرده‌اند یاد کرده و معرفی آنان را در این کتاب قدرشناسی کوچکی از آنها می‌داند. نویسنده سپس از مشکلات دستیابی به اطلاعات مورد نیاز استادکاران می‌نویسد، که از میان سه نسل، از سال ۱۲۸۰ تا سال ۱۳۵۰ هستند و بسیاری از آنها درگذشته‌اند. نویسنده به منابع پنجگانه‌ای اشاره می‌کند که آگاهی‌های مورد نیاز، از آنها به‌دست آمده است و این کتاب را به مثابه «جلد اول» یاد نامه استادکاران خراسان می‌داند و آرزومند است روزی موفق به تکمیل فهرست شده و جلد دوم را نیز پدید آورد.

با توجه به گستردگی اطلاعات ارائه شده، نویسنده معتقد است که یادنامه حاضر «... به‌منزله دایرةالمعارف فنی هنر معماری ...» است. سپس زیر عنوان «تاریخچه» به تأسیس و گسترش دفتر فنی حفاظت آثار باستانی خراسان می‌پردازد و از برخی مسئولان اداری و همکاران کارگاهی دفتر فنی نام می‌برد. در ادامه ۷۲ تن از معماران و استادکاران رشته‌های گوناگون با تخصص‌ها و مهارت‌های مورد نیاز مرمت بناهای تاریخی را، با اطلاعاتی از زندگی و کارهای آنها و عکسی از آنها، معرفی می‌کند. در پایان کتاب تصویر جالبی از رئیس دفتر فنی در میان تعداد زیادی از استادکاران خراسان ارائه شده است. سپس تصاویری از بناهای مرمت شده، با توضیحاتی آورده شده است. متعاقباً تعدادی از برجسته‌ترین بناهای تاریخی خراسان، پیش و پس از مرمت نشان داده شده است. و بالاخره در برگ‌های پایانی یادنامه واژه‌نامه نسبتاً مفصل و قابل تقدیری آمده است.

حسین رایتی مقدم
اردیبهشت ۱۴۰۳ خورشیدی

یادداشت‌ها

۱. نُعمان بن منذر، یکی از ملوک عرب، معماری به‌نام سمنار را مأمور کرد تا قصری برای بهرام گور، شاه ساسانی بسازد. او قصری ساخت که شکوه و زیبایی آن چشم‌ها را خیره می‌کرد

همکاران کمیته استادکاران سپاس‌گزار خواهند شد دوستان و سرورانی که مایل به همکاری با این کمیته هستند، دیدگاه‌ها و همچنین موضوعات مورد نظر خود در ارتباط با تکالیف این کمیته را برای ارائه در تارنمای مؤسسه فرهنگی ایکوموس ایران، بخش کمیته علمی استادکاران و فناوری‌های کهن، با ما در میان بگذارند.

<https://www.iranicomos.ir/ostadkaran>
info@iranicomos.ir